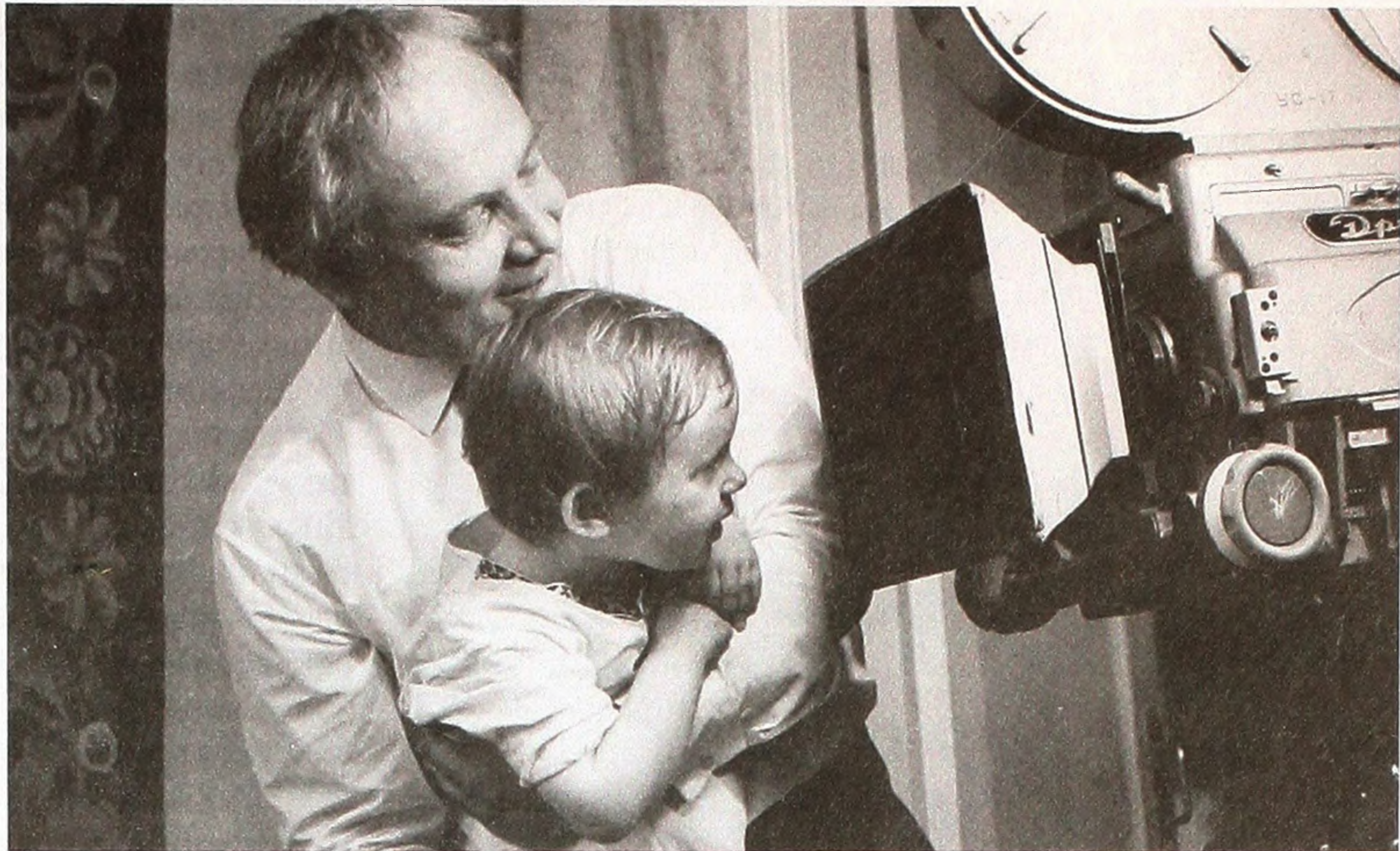

Галина Денисенко

Чуєш, брате мій...

Володимир Денисенко з сином Тарасом. 1967.

Спогади людини, яка береже пам'ять про дитинство і юність талановитого українського кінорежисера Володимира Денисенка

Наш родовід

Наша мати, Олександра Костівна, була лікарем, батько, Терентій Якович, інженер, народився в селі Медвин на Богуславщині. Медвин – село надзвичайної краси. Споконвіку люди тут жили з врожаю садків. У цьому селі навіть було виведено зимовий сорт яблук – медвинська циганка. Яблуні тут живуть по 125 років. Назва, за розповідями діда Якова Гордійовича, виникла після татарського нашествя, коли татари порозбивали діжки з вином і медом, які зберігалися в погребях під кручею в центрі села. Потекли річки з меду і вина. До того часу село мало назву Самгород чи Самбір. До першої світової війни у Медвині проживало 14 тисяч населення.

Наша мати знала безліч народних пісень, любила співати, брала участь у самодіяльних виставах. Після закінчення Переяславського комерційного училища поїхала до Києва і пішла за порадою до відомої актриси Ганни Борисоглібської, яка в ті часи терпіла нестатки, голод. Вона їй відрядила: «Бачиш, як я живу, станеш актрисою, то й будеш голодувати, як я». Мати вступила до Київського медінституту.

З початком колективізації, взимку 1929 року, коли мати була вже лікарем, до неї приїхали батьки, оскільки в них конфіскували все майно і виселили з хати, яку вони будували майже все своє життя. Там розмістили колгоспну контору. Дідусь був у селі шанованою людиною, через те йому дозволили їхати, куди хоче. В грудні, без коштів на існування! З тієї наруги він захворів на пневмонію і на третій день перебування в Києві помер. Бабуся до кінця свого життя жила з нашою сім'єю. Мала дуже лагідну вдачу, вирізнялась добротою, любов'ю до людей.

Батько під час громадянської війни був учасником Медвинського повстання, створював Медвинську республіку, яка тримала оборону проти Червоної армії впродовж двох місяців. Батько залишився живим після варварського знищення юнаків армією Будьонного, яка поверталася після поразки у війні з Польщею. Бажаючи вчитися,

пішки пішов до Києва, кілька разів потрапляв під обстріли, чудом вижив. Скласти вступні іспити не було в чому, оскільки пляшка олії, яку мати поклала йому в дорожку в кишеню, розбилась і залила весь одяг. Батько складав вступні іспити у спідній білизні, підперезавши сорочку очкурком. З його розповіді, професор, який приймав іспити, похвалив батька і поставив за взірць іншим абітурієнтам «молодого человека в белом костюме, который знал лучше всех». З гордістю розповідав, що під час навчання разом із іншими студентами саджав дерева на території Київського політехнічного інституту, де нині розкинувся парк. Після інституту працював на каолінових заводах у Глухівцях, потім у Турбові на Вінничині. Під час Голодомору працював головним інженером каолінового заводу в селищі Просяна на Донеччині – це врятувало родину від голодної смерті. 1935 року батька перевели на роботу до Харкова. Мати часто просила переїхати до Києва, та він завжди заперечував, діти не знали чому. 1937 року було заарештовано молодшого маминого брата, нам, дітям, сказали, що дядько Іван помер.

Обірване дитинство

Наші з Володею дитячі роки минали разом, у нас була різниця у півтора роки. Пам'ятаю, він завжди оберігав мене як старший. З 1935 року до початку 1942-го ми мешкали у Харкові, на вулиці Чорноглазівській. Батько працював головним інженером проектного інституту.

У Харкові у Володі прокинулась любов до мистецтва, яку посіяла мати – вона розповідала нам про свою молодість, коли брала участь у самодіяльних виставах. Зокрема, у «Сватанні на Гончарівці» вона грала стареньку бабусю, і глядачі після вистави викликали саме її – так вона їх вражала. Вчила нас народних пісень і пісень того часу. Тоді ж Володя почав навчатися грі на скрипці. Безмежно любив читати – брав книжки у трьох бібліотеках.

На початку війни в окупованому Харкові панував голод. Ми їли мерзлі буряки, які Володя видобував із сусідами на полі біля міста – під обстрілами німецької авіації. Вперше

В.Денисенко — студент.

зіткнулася з терором, коли з Володею опинилася на Совнаркомівській площі, заповненій людьми, які зі страхом чогось чекали. Тиша, лише здаля з балкона одного будинку щось викрикував німець. Потім туди вивели чоловіка. Брат затулив мені очі. Коли відняв руку, я побачила, як на вірьовці звисало тіло людини, на її грудях була дощечка з написом «Партизан».

Почались хвороби. Залишаємо все – батьки вирішили добиратися до діда. Спочатку у товарних вагонах, при морозі 40 градусів, потім пішки. Дістаємося до Києва, живемо в Києві у маминого дядька Платона, де раніше мешкав її молодший брат, репресований 1937 року. Голод – хліб із проса, пшоняний

куліш, допомагають мамині друзі.

Порятунок прийшов із Медвина. Приїхав на санях кіньми батьків брат, дядько Павло, продавати медвинську сушину. Зима стояла дуже люта. Нас, дітей, закутали в ковдри, їхали саньми 130 кілометрів майже три доби. В одному селі виявилось, що Володі на санях нема. Раптом дядько Павло побачив, що якийсь клунок лежить на снігу далеко позаду – то Володя, закутаний у червону ковдру, продовжував спати...

До діда з'їхалися всі дочки з дітьми. Знову голод. Спимо з матір'ю на печі та тихо, щоб не почув дід, просимо їсти. Жили з того, що мати допомагала людям як лікар. Її віддячували хто чим міг. Нас, дітей, вражала одно-стайність села. Особливо толока, коли всі сходились будувати хату. Або таке: за один-два дні дівчатам ставало відомо, що їх забиратимуть до Німеччини, і на якийсь час вони зникали, переховувались у лісах. Ніхто нікого не видавав. Та завжди охоплював страх, коли гітлерівці грабували, забирали свиней, курей, все, що бачили.

Нас взяла до себе самотня бабуса Ликера. Допомогаємо їй обробляти город і з того живемо, навчилися молоти зерно в жорнах, товкти в ступі просо. Харчами допомагають і люди, яких мама лікувала.

Зима. Якось Володя повертався додому від дядька Павла, неподалік від нашої хати його наздогнав німець і став тягти в комендатуру, приставивши до скроні пістолета. На мій крик з хати вибігла мати, почала німецькою мовою казати німцеві, що вона лікар, а це її син, який вертався додому від дідуса. Стала питати, чому він схопив хлопця? Німець відповів, що бачив з вікна, як хлопець на вухо щось розповідав якійсь бабусі, напевне щось передавав від партизанів. Проте, не віднімаючи пістолета, став її слухати. А мама тим часом, наче запитуючи, стала казати Володі, як себе поводити, якщо поведуть у комендатуру. Він щось відповідав, а вона запитувала. Потім по-німецьки пояснила німцеві, що та бабуса глуха, а син розказував їй, що бачив похорони, і мусив нахилитися, аби вона його почула. Так материні артистичні здібності врятували життя Володі.

Ми справді часто передавали сусідам відомості від партизанів, що приходили до дядька Павла, який жив під лісом.

Невпинна праця

Після звільнення від німецької окупації Володя настир-

ливо опановував дисципліни, впродовж одного навчального року склав іспити за три класи і перейшов із п'ятого класу відразу в дев'ятий. Був світочем школи, мав невпинний потяг до мистецтва, здобував перемоги на олімпіаді дитячої творчості в Києві.

Студентська пора, знайомство і спілкування з Олександром Довженком, мрії про навчання у нього. І раптом вночі – обшук і арешт. Парадокс часу – того ж дня йому як найталановитішому студентові Київського театрального інституту дозволили навчатися відразу на двох факультетах – акторському та режисерському, присудили сталінську стипендію.

Висилка до сибірських таборів, каторжні роки ув'язнення. (Після смерті – медичні докази: рубці на серці від перенесених інфарктів та рубець через усю печінку від роботи під час допитів у сталінських тюрмах. Тільки за те, що ти – людина, наділена талантом, син древнього народу).

Повернення із заслання. Друга зустріч з Довженком. Довіра Олександра Петровича, переклад його сценаріїв українською мовою «влітку в домі Довженка». Зародження любові до кінематографа, якому згодом присвятив своє життя.

1956 року художній керівник курсу, народний артист СРСР, професор Мар'ян Крушельницький дає таку характеристику студентові-дипломантові 5 курсу В.Т.Денисенкові: «Прекрасні здібності режисера-постановника. Цікаві, оригінальні творчі замисли. Гаряча голова. Не задовольняється першим знайденим рішенням куска, сцени, спектаклю. Вимогливий до себе. Бурхлива фантазія, яскравий режисерський темперамент. Хороші акторські можливості. Сильне образне мислення. Схильність до експериментальної роботи. Всі роки навчання був відмінником».

Безкінечний шлях страждань творчої людини з тавром «зека», «буржуазного націоналіста». В пошуках власного «я», попри скуту свободу, цензуру, заборони – невпинна праця, боротьба за розвиток довженківського напрямку в кіномистецтві, творення українського кіно.

Двадцять написаних сценаріїв та одинадцять поставлених фільмів

Я лікар, не мистецтвознавець, тому не берусь давати професійний аналіз художньої цінності Володиної творчості. А от спогади про його роботу, творчі помисли і пошуки, страждання не дають мені спокою. Згадую намагання вилити у фільмах свою душу, переповнену болем за життя, і трагічну долю нашого народу під час Другої світової війни. Побачена в дитинстві розтерзана війною земля, розбиті танки, гармати, розпороті нутрощі дотів, суцільний вогонь, коли горіла земля, – усе це виливалося на папір.

Але написані сценарії місяцями лежали в кабінетах студії, а потім чекали дозволу Держкіно. Невтомне відстоювання власної думки. Непримиренна боротьба з чиновниками. Пошматовані аркуші паперу.

Остаточна ж доля кожного фільму залежала від Москви, Держкіно СРСР. Багато фільмів клали на полицю, а ті, які діставали дозвіл, показували в кінотеатрах на першому або на останньому сеансах. І в кожному фільмі – доля українського народу, ствердження його слави у світі.

Через два роки після інституту було написано перший

сценарій «Солдатка». Трагедія кохання жінки, обпаленої війною. Герой фільму, який вижив після важких поранень, уперше покохав: вдову загиблого друга. Та зрештою він помирає від кулі, що залишилася біля серця. Сценарій, який завершувався смертю коханої людини, не приймали – «герой не повинен помирати», це суперечило канонам соцреалізму. І затвердили його лише за умови, що герой залишиться живим. Так нівечили твір.

Нові задуми вирували, будили думку, вбити яку неможливо. Майже щороку народжувався новий сценарій. Однак частину їх навіть не вносили до планів студії. Та думка творця долала всі труднощі. Перша серія фільму «На Київському напрямку» закарбувала героїчну оборону Києва в перші місяці війни та розкривала правду про загибель армії Кирпоноса, яка спрямувала на себе танкову армію Гудеріана, що «маршем» просувалась через Білорусію до Москви. Всі звертання генерала Кирпоноса до Сталіна про необхідність підтримки Південного фронту залишались без відповіді – штаб армії загинув при виході з оточення. Та постановку другої серії фільму, що відображала боротьбу киян проти злочинних намагань окупантів знищити фрески Софійського собору, трагедію Бабиного Яру, правду про звільнення Києва, керівники ЦК КПУ не дозволили – «не актуально».

Фільм «Сон» про викуп Тараса Шевченка з кріпацтва. Сама назва навіювала думку про те, що звільнення народу від рабства залишалося лише уві сні. Блискуча гра Івана Миколайчука, якого Володя взяв на роль Шевченка, ще коли той був студентом другого курсу Київського театрального інституту. У фільмі – юність Шевченка-кріпака, пробудження таланту генія, потяг до малювання, перші твори, домінанта теми смерті в живопису. Турбота великих художників Петербурга – несамолюбна радість! Звільнення з кріпацтва! І вигук Шириєва: «Ти раб і народ твій раб!». Голос Шевченка за кадром: «Я вільний, вільний, вільний!» Та знову вирок імперії: позбавлення права на вільне життя і на творчість. Арешт і заслання в казахські степи. Пророчно тужливо лунала чудова музика Олександра Білаша на текст співавтора сценарію, тоді ще молодого письменника Дмитра Павличка: «З далекого краю лелеки летіли, та в одного лелеченька крилонька зомліли...» І фінальне – «несіть мене, лелеченьки, мертвого додому» – пекучим щемом увійшло в серце народу.

Право на життя фільму «Сон» було визнано після перегляду його на студії членами ЦК КПУ. Загорілося світло. Всі завмерли, тиша. «Вічність... Провал?» Порушив мовчанку Петро Юхимович Шелест, підійшов до Володі, поцілував і привітав з великим творчим досягненням. Тільки тоді – шалені оплески, поцілунки.

Прикра доля чекала на фільм «Совість». Сценарій Василя Земляка. Володя як керівник випускного курсу кінофакультету Київського театрального інституту написав режисерський сценарій для дипломної роботи своїх студентів. Знову – війна. Людські втрати не давали спокою. Трагічна ніч, єдність села перед стратою. Ніхто не пішов проти своєї совісті, ніхто нікого не видав. Страта усього села, у фіналі – земля, безмежна рілля та слова за кадром: «Пам'ятай, брате, сестро, що ця земля скроплена кров'ю твого народу». Ставало моторошно.

Фільм було знято за одне літо без копійки грошей. Студенти жили в школі (з дозволу брата Василя Земляка,

Галина (зліва) і Володимир Денисенки з батьками. Справа – Наталя Наум. 1956.

який працював у районі), а харчував їх у сільській чайній сам режисер-постановник.

Тріумф! Незважаючи на високий художній рівень «Совісті», який, зі слів Сергія Параджанова, випереджав кінематографію на десять років, фільм пролежав у архівах інституту двадцять років. Лише після того, як не стало Володі, його синам та дружині Наталці вдалося домогтися, щоб фільм побачив світ.

Великі труднощі випали на долю фільму «Високий перевал». Трагедія народу західних областей України. Суворі заборона на правду про політику геноциду на цій землі. За кожним розділом сценарію – контроль працівників КДБ: під час написання сценарію приходили навіть додому перевіряти, аби не допустив «крамоли» проти радянської влади. Під час підготовки кіногрупи до натурних зйомок в ніч перед виїздом на території студії було потрошено апаратуру.

Основний тираж фільму за розпорядженням згори було випущено російською мовою, українською – лише 24 копії. Тож і в західних областях фільм демонстрували російською. Так нацьковували брата на брата, Схід на Захід. Так закарбувалась у наших душах трагедія українського народу.

Знання своєї історії з глибини тисячоліття – величчя та могутності Київської Русі, значення її в Європі – є запорукою самоствердження та розквіту української держави. Повернути справжню історію українського народу, викривлену російською імперією, – це було і Володиною мрією. Нелюдська праця, гори перечитаних історичних джерел, першодруків, літописів, досліджень археологів – усе це заради вивчення істинної історії Київської Русі.

Та в розквіті творчих сил його життя обірвалося. Сценарій про хрещення Русі не був завершений. Серце, не витримавши перенесених тортур, зупинилося.

Слід, який залишили відомі діячі українського мистецтва – Василь Земляк, Микола Вінграновський, Леонід Биков, Володимир Денисенко, Іван Миколайчук, Наталя Наум та багато-багато інших видатних постатей, має жити в наших серцях.